

Tema 5. El problema de la llibertat

1. Introducció

El dubte, la incertesa, totes les formes d'indecisió i d'indiferència fan pensar que els éssers humans no som simples autòmats que actuem mecànicament. En el cas d'existir certa llibertat en la voluntat humana, resultaria ser una propietat exclusiva dels éssers humans dins tot l'univers conegut. Ni els éssers inorgànics, ni els vegetals, ni els animals són lliures en sentit estricte, lligats com estan als reflexos, als instints i a les pautes genètiques.

Ara bé, en què consisteix exactament això de ser lliures? Què entenem per llibertat?

2. Definició del terme llibertat

Malgrat que utilitzem constantment la paraula *llibertat*, cal dir que no té un sentit únic, sinó més aviat polisèmic, ple de matisos.

Tot i això, podem definir la *llibertat* com la capacitat d'actuar en un sentit o en un altre sense ser determinat per res aliè a la voluntat (d'acord, normalment, a la prèvia deliberació).

«La idea de llibertat consisteix en la idea de la potència que té qualsevol agent de fer o deixar de fer una acció particular, segons la determinació o el pensament de la seva ment, la qual tria una cosa o l'altra; però si no és dins la potència de l'agent triar una d'aquestes coses, no hi ha llibertat, i aquest agent està sota una necessitat» (John Locke, *Assaig sobre l'enteniment humà* (1690)).

No hem d'oblidar que, perquè puguem parlar de llibertat, cal que l'acció sigui conscient i voluntària.

«Sembla, doncs, que les coses involuntàries són les que es fan per força o per ignorància; és forçós allò que té un principi extern i de tal classe que, en ell, no hi participa, ni l'agent ni el pacient; per exemple, si hom és endut pel vent o per homes que ens tenen en el seu poder» (Aristòtil, *Ètica a Nicòmac*, III, 1).

3. Tipus de llibertat

Com ja s'ha dit, però, quan fem el mot *llibertat*, ens podem referir a concepcions diverses. Així, tradicionalment, s'acostuma a diferenciar entre dos sentits diferents del terme: entre llibertat d'acció i llibertat de decisió.

a) *Llibertat externa o d'acció (pròpia del món polític, jurídic i social)*

S'identifica amb l'absència de coacció a l'hora d'actuar en el marc social, capacitat d'actuar en un sentit o en un altre, sense que ningú ens ho impedeixi.

Aquest tipus de llibertat inclou la capacitat d'organitzar el meu temps sense impediments: estudiar filosofia, veure la televisió, estar amb les meves amistats, anar al cinema, etc.

«Per llibertat, doncs, només podem entendre un poder d'actuar o de no actuar, d'acord amb les determinacions de la voluntat; és a dir, si escollim estar en repòs, podem fer-ho, i si escollim moure'ns, també» (David Hume, *Investigació sobre l'enteniment humà*, secció VIII, primera part).

A més d'aquesta concreció de la llibertat externa en la conducció de les nostres vides, hi ha un sentit especialment polític i jurídic d'aquesta llibertat que ha donat lloc al que s'anomenen *llibertats civils*. Aquestes són les llibertats que els estats de dret, a diferència dels estats totalitaris i autoritaris, garanteixen a la ciutadania. Les principals llibertats civils són les següents:

- *Llibertat de consciència* o de pensament, que inclou creences religioses, polítiques i ideològiques en general.
- *Llibertat d'expressió* i d'opinió: de premsa, de paraula...
- *Llibertat de reunió* i d'associació: sindicació, etc.

«Així doncs, aquesta és la regió escaient de la llibertat humana. Comprèn, en primer lloc, el domini interior de la consciència, que exigeix llibertat de consciència en el sentit més ampli, llibertat de pensament i de sentiment, absoluta llibertat d'opinió i judici en tots els àmbits, pràctics o especulatius, científics, morals o teològics. Pot semblar que la llibertat d'expressar i fer públiques les opinions hagi de formar part d'un principi diferent, atès que pertany a la part de la conducta d'un individu que concerneix els altres, però, essent gairebé de la mateixa importància que la llibertat de pensament i com que, en gran part, es fonamenta en les mateixes raons, és pràcticament inseparable d'ell. En segon lloc, aquest principi comporta la llibertat de gustos i aspiracions, de forjar el pla de la nostra vida per tal que s'adigui amb el nostre caràcter, de fer el que ens agrada, tot fent-nos responsables de les seves conseqüències, sense impediment del nostres semblants, amb què no els faci mal, tot i que creguin que el nostre capteniment és esbojarrat, pervers o erroni. En tercer lloc, d'aquesta llibertat de cada individu se'n deriva, dins els mateixos límits, la llibertat de congregar-se amb altres individus, la llibertat d'associació per a qualsevol propòsit que no causi dany al proïsme, partint del supòsit que les persones que s'uneixen siguin majors d'edat i no hi siguin obligades o bé enganyades» (John Stuart Mill, *Sobre la llibertat*, I).

a) *Llibertat interna, de decisió o d'elecció (pròpia del món psicològic i moral)*

A més d'aquestes llibertats externes, hi ha també un sentit interior de llibertat. Es tracta d'una llibertat psicològica, no física. S'oposa a la *necessitat* i es defineix com la capacitat de decidir o poder voler una cosa o una altra sense determinació aliena a la voluntat, és a dir, com absència de determinació interna prèvia a l'acció. Suposa el reconeixement de la capacitat per a poder elegir i decidir en un moment donat entre les diverses opcions que se'ns presentin com a possibles. Aquesta llibertat es concep de dues maneres:

- *Llibertat d'indiferència o lliure albir*: capacitat d'escollir sense constriccions internes, sense estar necessàriament obligat en algun sentit (per drogues, addicions o impulsos incontrolables).
- *Llibertat com a autodeterminació de la voluntat*. És la llibertat realitzadora no només de poder escollir, sinó d'autodeterminar-se per la pròpia voluntat, superant les tendències naturals i regint-se per allò que hom troba més moral o racional.

4. Els límits de la llibertat

Si la llibertat consisteix a no tenir coaccions, a «fer el que vulguem», com s'acostuma a dir, com és que tots els filòsofs han defensat la limitació de la llibertat amb la finalitat de garantir la pròpia llibertat?

D'una banda, és evident que no escollim els pares que tenim ni el temperament heretat, el país on naixem o la llengua amb què ens eduquem. En aquest sentit, doncs, es pot dir que la nostra llibertat està limitada.

D'una altra, una possible llibertat absoluta i total, en el sentit de fer tot allò que ens vingui de gust en tots els llocs i en tots els moments, és autocontradictòria. Sense certes restriccions a les llibertats individuals, el gaudi de la llibertat no seria extensible a tots els membres de la societat. Les principals restriccions considerades legítimes a la llibertat són les següents:

- *Respectar les llibertats dels altres*. Un requisit bàsic perquè tothom pugui gaudir de les seves llibertats és limitar les accions que vulnerin la capacitat dels altres d'actuar lliurement. És, per això, que els estats de dret limiten qualsevol acció que impedeixi els altres exercitar les seves llibertats o gaudir dels seus drets bàsics (vida i salut, propietat privada, participació

política...). És, en aquest sentit, que es diu que la nostra llibertat no pot ser absoluta, sinó que ha de tenir uns límits, que exerceixen normalment la llei i l'ordenament jurídic. La meua llibertat de fumar pot entrar en col·lisió, per exemple, amb la llibertat de la persona del costat de no ser obligada a respirar aire viciat. I com que conculca el dret a la salut d'un altre...

- *Les obligacions socials.* En la mesura que ens beneficiem de viure en comunitat, la nostra llibertat de fer el que vulguem es veu limitada per certes contribucions obligades i exigibles a la comunitat, com és ara pagar impostos, acudir com a testimonis a un judici, a taules electorals, a auxiliar accidentats, etc. En aquest sentit, hi ha filòsofs que consideren que la comunitat té dret a exigir, a més, determinades accions (per exemple, impostos altament progressius, etc.) que afavoreixen la justícia social, per la qual tots els membres de la societat puguin cobrir les necessitats bàsiques, de manera que cap membre de la societat quedi al marge del béns bàsics pel sol fet de la seva condició social o de naixement.
- *La capacitat de consciència i d'assumpció de responsabilitats.* Perquè els estats reconeguin plenes llibertats i drets a les persones, cal que aquestes puguin calcular les conseqüències dels seus actes i assumir les responsabilitats derivades. És, per això, que els estats limiten les llibertats a les persones que no tenen majoria d'edat o tenen minvades les seves facultats mentals.

5. Llibertat i responsabilitat

Ser lliures significa ser capaços de fer una cosa en comptes d'una altra i haver decidit fer-la conscientment i voluntària. En aquest sentit, s'ha d'assenyalar que la principal conseqüència d'actuar lliurement és la responsabilitat dels nostres actes.

Definim «responsabilitat» com la capacitat de donar raó dels nostres actes o de respondre d'ells i assumir les conseqüències que d'ells es deriven.

«Ser responsable és ser capaç de respondre d'allò que s'ha fet, assumint-ho com un acte propi, i aquesta resposta té, almenys, dues facetes importants. Primera, respondre «jo he estat» quan els altres volen saber qui va fer les accions que van ser la causa més directa d'aquests i d'aquells efectes (dolents, bons o dolents i bons conjuntament); segona, ser capaç de donar raons quan se'ns pregunta per què es van fer aquestes accions rellevants» (F. Savater, *Ètica per a Amador*).

A diferència del que passa en el món dels no humans, en el nostre cas, diem que som responsables d'aquelles accions que hem decidit lliurement. La responsabilitat implica, evidentment, que l'acció en qüestió ha estat feta amb *coneixement de les circumstàncies*. En cas que ignorem (sempre i quan la nostra ignorància no es derivi de la nostra negligència) certs elements que intervenen en la nostra acció, la nostra responsabilitat queda diluïda. Així, si s'ha produït un atropellament perquè el sistema de frens s'ha trencat sobtadament sense coneixement del conductor, entenem que hi ha hagut un accident i que el conductor no és responsable. Ara bé, si el sistema de fre ha fallat sense haver passat les revisions obligatòries, entenem que l'atropellament és responsabilitat del conductor.

D'altra banda, perquè puguem atribuir responsabilitat a una acció, cal que aquesta es realitzi lliurement, és a dir, amb absència de coacció. Quan actuem sense llibertat, és a dir, coaccionats, impel·lits, entenem que tampoc no som enterament responsables de les nostres accions. Així, ningú no fa responsable algú que actua, per exemple, amenaçat a punta de pistola o sota la pèrdua de la facultat de decisió (un psicòtic, per exemple).

Fora d'aquests casos, i sempre que els nostres actes siguin conscients i voluntaris, entenem que en som enterament responsables.

«Tot això sembla estar confirmat, tant pels individus en particular com pels mateixos legisladors: efectivament, ells castiguen i prenen represàlies contra aquells que han comès males accions sense haver-hi estat portats per la força o per una ignorància de la qual ells mateixos no en són responsables; i, en canvi, honren aquells qui fan el bé» (Aristòtil, *Ètica a Nicòmac*, III, 5).

6. Però som o no som lliures? Llibertat i determinisme

Tan difícil és demostrar l'existència com la no existència de la llibertat externa. Es tracta de posicions filosòfiques que no es poden demostrar estrictament, sinó que tan sols són eines de reflexió per entendre amb més riquesa la condició humana. Els diversos arguments s'han anat succeint i perfeccionant al llarg de la història de la humanitat, però no n'hi ha encara cap acord. En aquest sentit, podem diferenciar entre:

- *Determinisme*: concepció segons la qual l'ésser humà no és lliure – la llibertat és tan sols una ficció-, perquè tots els actes humans estan determinats o causats de manera que, encara que sembli el contrari, no hi ha cap altra alternativa, en siguem o no conscients. El lliure albir és una il·lusió: creiem ser senyors dels nostres actes.
- *Indeterminisme*: concepció segons la qual l'ésser humà és lliure i, encara que hi hagi factors que condicionen la nostra llibertat (educació, context social, etc.), som responsables dels nostres actes i la nostra conducta no es pot predir.

En aquest sentit, convé fer una diferenciació entre determinació i condicionament.

Estar determinat comporta negar la capacitat de l'individu de decidir l'orientació dels seus actes, tot i reconèixer la influència de certs factors (herència genètica, educació, medi social i econòmic, etc.), els quals, tot i tenir cert pes en les nostres decisions, no arriben a anul·lar la nostra llibertat.

A continuació, es veurà que hi ha certes tendències filosòfiques que consideren que la nostra conducta no només està condicionada en certa mesura per alguns factors, sinó que arriba a estar determinada. Són els deterministes.

6.1. Diferents tipus de determinismes

La doctrina que anomenem «determinista» té moltes formulacions. En la seva forma més simple, ve a dir que «tot el que passa té una causa», és a dir, res no pot ser en les mateixes circumstàncies, sinó tal com és. En igualtat de circumstàncies, tot esdevé de la mateixa manera. La causa pot ser Déu, la societat, les lleis físiques, les reaccions químiques, la fatalitat...; però, en realitat, la persona no decideix: la seva aparent elecció està determinada prèviament per alguna d'aquestes causes o, potser, per totes. La diferència entre els fenòmens naturals regits per lleis físiques i les accions humanes és només que aquestes darreres són més complexes i més difícils de predir, per la quantitat de variables que coactuen.

Segons el determinisme, tots els fenòmens són regits per lleis necessàries i, per tant, la llibertat no existeix: no és més que una paraula que encobreix la nostra ignorància de les lleis i de les causes que determinen la nostra conducta.

Podem distingir, però entre diferents accepcions del mot «determinisme»:

- *Determinisme teològic*. La llibertat humana està sotmesa a les decisions de Déu des de l'eternitat. La teoria de la predestinació pròpia del calvinisme i d'altres esglésies protestants n'és un exemple. Com a possible objeccions a aquest determinisme teològic, diem que

només té sentit si es creu en un Déu predestinador. No lliga gaire amb el concepte de pecat, com a desobediència, voluntària i lliure – se suposa-, de la voluntat de Déu.

- *Determinisme cosmològic.* Les accions humanes vénen determinades per una força cosmològica poderosa (la Moira) i l'*ananké* grecs, el *fatum* romà – el destí-, davant la qual l'ésser humà està indefens. Un exemple seria el fatalisme propi de la tragèdia grega (l'*Èdip* de Sòfocles, per exemple) o de *La Il·líada*, o la creença en el destí pròpia de la filosofia estoica. De vegades, pot trobar-se una actitud semblant en la creença en l'horòscop, la lectura del futur en les cartes, etc. Una possible objecció al determinisme cosmològic és que aquest només té sentit si es creu en el destí. No lliga gaire amb la vivència quotidiana el fet d'haver de decidir i i poder variar, tot i que no totalment, la manera de fer de la nostra existència.

«El destí ens dirigeix i des del naixement està disposat tot el que ha de durar la nostra vida. Una causa depèn d'una altra causa. Una concatenació de fets condiciona els esdeveniments privats i públics. Per això, cal suportar-ho tot amb coratge, perquè no és per atzar, com creiem, sinó per un ordre, que s'esdevenen les coses. De molt abans, està establert de què t'hauràs d'alegrar i per què hauràs de plorar; i per bé que sembli que la vida de tot home és molt diversa, tot es redueix a éssers que han de morir, rebem coses que han de desaparèixer. Per què, doncs, ens indignem? I per què ens queixem? Per això hem nascut. Que la natura faci l'ús que vulgui dels cossos que li pertanyen; nosaltres, contents amb tot, valents, pensem que res nostre no mor. Quin és el deure de l'home virtuós? Abandonar-se al destí. És de gran consol ser emmenat amb l'univers. Sigui el qui sigui que ha disposat que vivim i morim d'aquesta manera, a la mateixa llei estan subjectes els déus. Un corrent irrevocable s'emporta igualment les coses humanes i les divines. El mateix creador i rector de l'univers ha escrit certament els secrets del destí, però ell també els aconsegueix. Ha ordenat un cop i obeeix sempre» (Sèneca, *De providentia*).

- *Determinisme físic.* La forma més senzilla de presentar-lo és dir que l'home és un ésser més de la natura; i si tota la natura està sotmesa a les lleis físiques, creure en la llibertat de l'home és pura vanitat. Aquesta posició va ser defensada per Demòcrit i per Laplace. Simplificant, es pot expressar així: tot fenomen és produït per un encadenament de causes. Les mateixes causes provoquen els mateixos efectes en les mateixes circumstàncies. Com a possible objecció al determinisme físic, diem que, avui, els avenços científics més moderns accepten que una part de la realitat s'escapa de les lleis naturals. En microfísica, per exemple, no es pot precisar simultàniament la posició d'un corpuscle i la seva quantitat de moviment. Els físics quàntics Heisenberg, De Broglie i altres han mostrat que, fins i tot, s'ha de parlar d'incerteses o d'indeterminació respecte a certs fenòmens de la natura.

«Una intel·ligència que conegués en un moment donat totes les forces que actuen en la natura i la situació dels éssers de què es compon, que fos suficientment àmplia per a sotmetre aquestes dades a l'anàlisi matemàtica, podria expressar, en una sola fórmula, els moviments dels més grans astres i dels més petits àtoms. Res no seria incert per a ella i tant el futur com el passat estarien presents davant de la seva mirada» (Laplace, *Assaig filosòfic sobre la probabilitat*).

«La física atòmica s'ha anat allunyant de les nocions deterministes» (Werner Heisenberg, premi Nobel de Física de 1932).

- *Determinisme biològic o genètic.* Segons els seus defensors, la nostra constitució biològica determina de manera definitiva un individu. El que hem heretat pel codi genètic no només ens fa ser homes o dones, alts o baixos, blancs o negres, sinó agressius, benivolents... Què podem, doncs, triar? Un dels principals defensors del determinisme biològic és el sociobiòleg Richard Dawkins o el genetista James Watson. Com a possibles objeccions al determinisme biològic, es pot argumentar que, malgrat llurs limitacions, moltes de les tendències dominants o algunes deficiències es poden controlar i superar. Infants que han

nascut amb problemes motrius han pogut, gràcies a tècniques d'aprenentatge, assolir nivells que fa anys eren inimaginables.

«Ens vam acostumar a pensar que el nostre destí estava escrit en les estrelles. Ximpleries. Ara sabem que, en gran mesura, es troba en els gens» (James Watson, *Time*, 1989).

Faula africana de la granota i l'escorpi:

Un escorpi, que desitjava travessar un riu, li va dir a una granota:

- Duu-me a la teva esquena.

- Que et dugui a la meva esquena! -va contestar la granota-. Ni pensar-lo! Et conec! Si et duc a la meva esquena, em picaràs i em mataràs!

- No siguis estúpida -li va dir llavors l'escorpi-. No veus que si et pico t'enfonsaràs en l'aigua i que jo, com no sé nedar, també m'ofegaré?

Els dos animals van seguir discutint durant una estona, i l'escorpi es va mostrar tan persuasiu que la granota va acceptar creuar el riu amb ell. Se'l va carregar sobre la seva relliscosa esquena, on ell es va agafar, i van començar la travessia. Arribats al mig del gran riu, de cop i volta, l'escorpi va picar la granota. Aquesta va sentir que el verí mortal s'estenia pel seu cos i mentre s'ofegava i, amb ella, l'escorpi, li va dir:

- Veus! T'ho havia dit! Però què has fet?

- No puc evitar-ho -va contestar l'escorpi abans de desaparèixer en les aigües del riu-. Ho porto a la sang, és la meva naturalesa.

«Ningú no neix amb el gen del crim, del vici o de la marginació social - com un nou fatalisme obscurantista pretén-, sinó amb tendències constructives i destructives que el context familiar o social dotaran d'un significat imprevisible per endavant» (Fernando Savater, *El valor d'educar*).

- **Determinisme social.** Segons aquesta posició, el factor que condiciona la conducta humana és el medi social. El grup – cultura, institucions, etc.- exerceix una gran pressió sobre l'individu. Quan l'home tria, ho fa a partir dels hàbits i els costums d'un lloc. L'home individual no és res més que una peça de l'engranatge social, com va defensar l'escola sociològica francesa (Lévy-Bruhl i Durkheim) i, en cert sentit, el marxisme. Oferim una possible objecció al determinisme social: és cert que una cultura condiciona, com també condicionen el clima o la geografia; però sembla exagerat parlar, a partir d'aquí, de determinació total. Dues persones educades en un mateix context social poden generar conductes diverses en les mateixes situacions.

«L'home és el conjunt de les seves relacions socials» (Karl Marx, *Tesis sobre Feuerbach*, VI).

- **Determinisme econòmic.** Segons aquesta posició defensada per Marx, el factor que condiciona la conducta humana és el lloc que ocupem en el sistema de producció. Marx diu que els diferents modes de producció determinen la consciència humana en funció del lloc que cada persona ocupa en el procés de producció. Com a objecció a aquest tipus de determinisme, podem dir que, tot i que és cert que el factor econòmic condiciona la nostra conducta, d'aquí a parlar de determinació total, sembla exagerat: dues persones amb les mateixes condicions econòmiques poden generar conductes diverses en les mateixes situacions.

«No és la consciència el que determina la realitat, sinó la realitat el que determina la consciència» (Karl Marx i Friedrich Engels, *La ideologia alemanya*).

- **Determinisme educacional.** És només una variant del determinisme social, defensada, sobretot, pels conductistes Watson i Skinner. Segons aquests autors, els sistemes educatius són sistemes de domesticació dels individus per a integrar-los en una societat. En contra, es pot dir que no és pas segur que un sistema educatiu «domestiqui» els individus tal com aquí

es preveu. Quants estudiants i alumnes viuen el sistema educatiu d'una manera marginal i quants no han fugit o s'han lliurat d'institucions massa rígides o autoritàries?

«Doneu-me una dotzena de nens sans, ben formats, i jo em comprometo a escollir un d'ells a l'atzar i ensinistrar-lo perquè es converteixi en un eminent especialista de qualsevol tipus que jo pugui escollir –metge, advocat, artista, home de negocis i, fins i tot, captaire o lladre-, prescindint del seu talent, inclinacions, tendències, aptituds, vocacions i raça dels seus avantpassats» (J. B. Watson).

- *Determinisme psicològic.* Aquí, l'element són les facultats. No podem percebre les coses com són perquè estem limitats a uns límits. Tampoc no podem fer el que volem perquè estem lligats a uns motius i a unes pressions psicològiques, encara que siguin inconscients. De fet, els defensors d'aquesta posició, com són ara Spinoza, Nietzsche o Freud, neguen l'existència de la voluntat i diuen que el nostre obrar és el resultat del motiu més fort. Els qui objecten aquest determinisme sostenen que no pot explicar ni una vaga de fam d'un polític ni un acte com el de salvar la vida d'algú arriscant la pròpia, perquè és evident que els motius primaris i, fins i tot, l'instint de conservació haurien de ser més forts i, en canvi, almenys en certes ocasions, hi ha consideracions que pesen més.

«Tots els homes neixen ignorants de les causes de les coses, i tots els homes tenen la tendència a cercar allò que els és útil, i en són conscients, d'això. De la qual cosa se segueix, en primer lloc, que els homes s'imaginin ser lliures, atès que són conscients dels seus desigs i del seu apetit, i ni somiant pensen en les causes que els disposen a tendir i desitjar, perquè les ignoren. Se segueix, en segon lloc, que els homes actuen sempre moguts per la utilitat cap a la qual tendeixen» (Baruch Spinoza, *Ètica* (1677)).

Taula dels diferents determinismes

Determinisme	Causa de la determinació	Representants
Teològic	Decisions divines	Calvinisme
Cosmològic	El destí	Estoïcisme
Físic	Les lleis i les forces mecàniques	Demòcrit, Laplace
Biològic	L'herència genètica	Watson, Dawins
Social	L'ambient social en què es viu	Durkheim, Lévy-Bruhl
Econòmic	Les condicions econòmiques	Marx
Educacional	L'educació rebuda	Conductisme: Watson, Skinner
Psicològic	L'interès i la utilitat (inconscients)	Spinoza, Nietzsche, Freud

6.2. La defensa de la llibertat i les seves raons

Segons els defensors de la llibertat, l'ésser humà és lliure i la conducta humana és imprevisible perquè depèn de la decisió lliure d'una voluntat que, en general, pot escollir entre diverses opcions.

Les raons dels defensors de la llibertat no són tan estructurades com les del determinisme. Intentarem agrupar i sintetitzar els diversos arguments que s'han proposat al llarg de la discussió històrica.

- *L'experiència vital immediata i la consciència psicològica espontània de la llibertat.* Creiem que triem, dubtem a l'hora d'elegir, ens fatiga prendre una decisió... Com pot ser que tinguem aquesta clara consciència d'escollir, aquesta experiència de llibertat i que tot sigui fals? No n'hi ha cap prova fefaent; però aquesta creença universal, no pot tenir almenys la força de la probabilitat? Els deterministes responen que aquestes creences o certes no tenen cap fonament, i ens recorden que, durant milers d'anys, la gent va creure que la Terra era immòbil.

«La llibertat de la nostra voluntat es coneix sense prova per la sola experiència que en tenim» (René Descartes, *Principis de la filosofia*, I, 39).

«La llibertat és un fet i entre els fets observats no n'hi ha cap de més clar» (Henry Bergson).

- *La pràctica judicial.* Les legislacions i les sancions pressuposen la llibertat humana. Si, vertaderament, l'ésser humà no pot exercir la seva llibertat, tot el sentiment de llibertat i l'aparell de la justícia seria absurd. Si no hi ha llibertat, quin sentit tindrien les normes, els tribunals i les presons? És cert que hi ha eximents i atenuants, però llevat de les psicopaties, l'experiència judicial pressuposa la llibertat i la responsabilitat conseqüent.

«Fins i tot castiguen el fet mateix d'ignorar, si el delinqüent sembla responsable de la ignorància; així, als embriacs se'ls imposa doble càstig, ja que l'origen està en ells mateixos perquè eren amos i senyors de no embriagar-se [...]. Castiguen també els qui ignoren certes matèries legals que han de saber-se i no són difícils; el mateix es pot dir en els casos en què la ignorància sembla tenir per causa la negligència, perquè era al seu abast no ser ignorants, ja que eren amos i senyors de posar atenció» (Aristòtil, *Ètica a Nicòmac*, III, 5).

- *L'experiència moral.* Si no hi ha llibertat, no hi ha ni decisió ni responsabilitat. Si es fa l'únic que es pot fer, on és el sentit del deure i el paper de la moral? El fet que lloem o censurem les accions nostres o dels altres pressuposa l'existència de la llibertat.
- *L'experiència creativa en arts i ciències.* Sense pressuposar la llibertat, tindríem problemes per explicar la variabilitat i l'enginy de les produccions culturals, científiques i cosmològiques.
- *L'indeterminisme de la física.* La física moderna s'oposa a la concepció clàssica del determinisme en la natura. Aquesta nova concepció es basa en el principi d'incertesa de Heisenberg, que nega la possibilitat, per al microcosmos, de previsió rigorosa dels fenòmens futurs a partir dels actuals, tot admetent, però, una previsió probabilista.

6.3. La llibertat absoluta, segons Sartre

Va ser el filòsof existencialista Jean-Paul Sartre (1905-1980) qui va fer una de les reflexions més punyents sobre el significat que té, per a l'ésser humà, la llibertat. Va ser ell qui va defensar la tesi segons la qual la nostra llibertat és absoluta, que d'ella se'n deriva una responsabilitat no només sobre nosaltres mateixos, sinó respecte de tota la humanitat. Va sostenir també que l'angoixa és el sentiment de la vivència autèntica de la llibertat. Vegem-ho.

6.3.1. La llibertat i la responsabilitats

La llibertat, tal com Sartre l'entén, no és només el lliure albir o el capritx momentani: enfonsa les seves arrels en l'estructura més íntima de l'existència; és l'existència mateixa. L'ésser humà és un existent lliure: l'únic existent lliure. Cada ésser humà és un projecte i la llibertat és inherent a l'elecció d'aquest projecte existencial que cada individu és. No som, sinó que ens fem, ens construïm.

Segons Sartre, «som lliures en sentit absolut»: tots els nostres actes són lliures, llevat d'un: el nostre propi naixement. Per aquest motiu, Sartre afirma que «no es poden trobar altres límits de la meua llibertat, sinó la llibertat mateixa», és a dir, de l'única cosa que no som lliures és de no ser lliures. Pel simple fet de néixer, estem «condemnat a ser lliures».

«Estic condemnat a ser lliure, la qual cosa significa que no és possible trobar en la meua llibertat més límits que ella mateixa o, si hom ho prefereix, no som lliures de deixar de ser lliures» (Jean-Paul Sartre, *L'ésser i el no-res*).

Per a Sartre, l'ésser humà no té essència ni naturalesa: és pura llibertat, és a dir, s'inventa a si mateix; i, per aquest motiu, l'ésser humà és responsable de tots els seus actes. La responsabilitat és la principal característica del nostre ús de la llibertat. Són les meves pròpies eleccions les que configuren la meua vida i, en cert sentit, les que configuren el món.

«Dostoievski va escriure «Si Déu no existeix, tot és permès». És el punt de partida de l'existencialisme. Efectivament, tot és permès si Déu no existeix, i, en conseqüència, l'home queda desèixit, car no troba ni en ell, ni fora d'ell cap possibilitat en la qual aferrar-se. D'antuvi, no troba cap excusa. [...] Dit d'una altra manera, no hi ha determinisme, l'home és lliure, l'home és llibertat. Si, a més, Déu no existeix, no trobem davant nostre valors o ordres que legitimin la nostra conducta. Per tant, no trobem ni darrera nostre, ni davant nostre, en el domini lluminós dels valors, justificacions o excuses. Estem sols, sense excuses. És el que jo expresso dient que l'home està condemnat a ésser lliure. Condemnat perquè no s'ha creat a si mateix i, malgrat tot, lliure, perquè una vegada llençat al món, és responsable de tot el que fa» (Jean Paul SARTRE, *L'existencialisme és un humanisme*).

Ara bé, segons Sartre, la responsabilitat que genera la nostra llibertat és total: no només sóc responsable dels meus actes, sinó que també, d'alguna manera, «del món sencer». Sempre podria optar per dedicar la meua vida a canviar la realitat que m'envolta. Amb la meua acceptació del món, trio la realitat en la qual visc i de la qual, en darrera instància, també en sóc responsable. Aquest és

el sentit ple del terme «compromís responsable»: la llibertat projecta cada persona a la responsabilitat inexcusable de construir un món millor.

«Quan diem que l'home es tria, entenem que cadascun de nosaltres es tria, però també volem dir, amb això que, en triar-se, tria tots els homes. En efecte, no hi ha cap dels nostres actes que, en crear l'home que volem ser, no creï, al mateix temps, una imatge de l'home tal com vam considerar que ha de ser. [...] Així, la nostra responsabilitat és molt major del que podríem suposar, perquè compromet la humanitat sencera. Si sóc obrer, i trio adherir-me a un sindicat cristià en lloc d'un sindicat comunista; si amb aquesta adhesió vull indicar que la resignació és, en el fons, la solució que convé a l'home, que el regne de l'home no està en la terra, no comprometo solament el meu cas: vull ser un resignat per a tots; en conseqüència, la meva conducta ha compromès la humanitat sencera. I si vull -fet més individual- casar-me, tenir fills, àdhuc, si el meu casament depèn únicament de la meva situació, o de la meva passió, o del meu desig, amb això no m'encamino jo solament, sinó que encamino la humanitat sencera en la via de la monogàmia. Així, sóc responsable de mi mateix i de tots, i creo certa imatge de l'home que jo trio; triant-me, trio a l'home» (Jean-Paul Sartre, *L'existencialisme és un humanisme*).

6.3.2. Angoixa i mala fe (*mauvaise foi*)

La llibertat essencial de l'ésser humà i la responsabilitat que implica generen un sentiment d'angoixa. Aquesta es dona davant de la llibertat absoluta i davant de la falta d'orientació i de normes fixes a les quals agafar-se. Cal advertir que l'existencialisme de Sartre és un existencialisme ateu. Per a Sartre, Déu no existeix: la seva existència seria incompatible amb la total llibertat humana. Tot i això, Sartre, al final de *L'Existencialisme és un humanisme*, diu que ni la possible demostració definitiva que, malgrat tot, Déu existeixi, alteraria la concepció de l'ésser humà com a radicalment lliure. Davant de les nostres decisions, davant de les nostres eleccions, estem sols, abandonats, «llençats al món». I aquesta falta de suport i de guies és, precisament, el que ens genera l'angoixa. L'angoixa, doncs, és la nostra companya de viatge.

«L'existencialista sol declarar que l'home és angoixa. Això significa que l'home que es compromet i que s'adona que és no només qui tria ser, sinó també un legislador, que tria al mateix temps que a si mateix a la humanitat sencera, no pot escapar al sentiment de la seva total i profunda responsabilitat. Certament hi ha molts que no estan angoixats; però nosaltres mantenim que emmascaren la seva pròpia angoixa, que la fugen; en veritat, molts creuen que, en obrar, només es comprometen a si mateixos, i quan se'ls diu: «però si tot el món procedís així...?», encongeixen l'espatlla i contesten: «no tot el món procedeix així». Però, en veritat, cal preguntar-se sempre: què succeiria si tot el món fes el mateix? I no s'escapa un d'aquests pensaments inquietants, sinó per una espècie de mala fe [...] És aquesta angoixa, a la qual Kierkegaard anomenava l'angoixa d'Abraham. Coneixen vostès la història: un àngel ha ordenat a Abraham sacrificar el seu fill... [...] Es tracta d'una simple angoixa, que coneixen tots aquells que han tingut responsabilitats. Quan, per exemple, un cap militar pren la responsabilitat d'un atac i envia un nombre d'homes a la mort, tria fer-lo i tria ell sol. Sens dubte, hi ha ordres superiors, però són massa àmplies i s'imposa una interpretació que prové d'ell, i d'aquesta interpretació depèn la vida de catorze o vint homes. No es pot deixar de tenir, en la decisió que pren, certa angoixa. Tots els caps coneixen aquesta angoixa» (Jean-Paul Sartre, *L'existencialisme és un humanisme*).

Ara bé, com que el sentiment d'angoixa és un sentiment desagradable, l'ésser humà ha intentat, per diversos mitjans, ocultar-se aquesta dura veritat: estem sols, no hi ha guia i hem de decidir i assumir la nostra responsabilitat. «La mala fe» és una forma d'autoengany, una actitud per la qual l'ésser humà es nega a si mateix, fuig de si i de la seva llibertat, intentant buscar subterfugis i determinismes que expliquin els seus actes sense assumir la seva pròpia responsabilitat, per poder defugir, així, el malestar que genera l'angoixa de la presa de decisions. Els determinismes, l'abandonament a les doctrines que ens diuen com ens hem de comportar, sia una religió, un partit polític o les normes socials vigents, són formes d'eludir la nostra llibertat absoluta, la responsabilitat total que se'n deriva i l'angoixa i el patiment que comporta.